

FRAGMENTA IOANNEA

TIBETOLOGICA et MONGOLICA

HANS LEDER (1843-1921)

a jeho „Tajuplný Tibet“

HANS LEDER (1843-1921)

and his „Mysterious Tibet“

Josef KOLMAŠ

Praha

Obr. 1 Hans Leder ve věku 61 let

Fig. 1 Hans Leder aged 61

Kolmaš J. (2014): Hans Leder (1843-1921) a jeho „Tajuplný Tibet“. - *Fragm. Ioann. Collecta 22: 67-93.*

Hans Leder (1843-1921), tibetolog, mongolista, přírodovědec, cestovatel. – Život a dílo. – *Das geheimnisvolle Tibet* (1909). – Stručné převyprávění obsahu kapitol I - XII. – Poznámky. – Bibliografie.

Klíčová slova: Hans Leder (1843-1921). - Život a dílo. - *Das geheimnisvolle Tibet* (1909).

Kolmaš J. (2014): Hans Leder (1843-1921) and his „Mysterious Tibet“. - *Fragm. Ioann. Collecta 22: 67-93.*

Hans Leder (1843-1921). - His life and work. - *Das geheimnisvolle Tibet* (1909). - The contents. - Notes. - Bibliography.

Keywords: Hans Leder (1843-1921). - His life and work. - *Das geheimnisvolle Tibet* (1909).

OBSAH

I. a. Hans Leder - Život a dílo	68
b. Pobyť v severní Africe	69
c. Výzkumy na Kavkaze	69
d. Sibiř a Mongolsko	70
e. Lederovy posmrtné pocty	72
II. <i>Das geheimnisvolle Tibet</i> (1909)	72
a. Předmluva	74
b. Kapitoly I – XII	75
c. Závěrem	90
III. Bibliografie	91

PODĚKOVÁNÍ

Za obstarání archivních materiálů a příslušné literatury k životu a dílu Hanse Ledera je autor zavázán díky paní Mgr. Michaelae Neubauerové, pracovníci Státního okresního archivu Jeseník v Jeseníku, a paní Mgr. Andree Jelínkové, pracovníci Knihovnědného oddělení Knihovny Akademie věd ČR v Praze.

Na závěr vyjadřuji dík svému příteli, mongolistovi PhDr. Jiřímu Šímovi, DrSc., že se v době mé zdravotní nezpůsobilosti ujal přednesu textu přednášky a učinil v něm závěrečnou korekturu.

Praha, 2014. *Josef Kolmaš*

I. HANS LEDER - ŽIVOT A DÍLO

Přírodovědec a cestovatel Hans Leder se narodil 4. února roku 1843 ve slezském městečku Javorník (Jauernig) v rodině místního kožešnického mistra německé národnosti Johanna Ledera a jeho ženy Josefíny, rozené Volkmerová.¹

¹ K životu a dílu Hanse Ledera existuje kromě jeho vlastních spisů několik základních prací: - Adolf Kettner, Hans Leder, Naturforscher und Reisender, *Ehrenhalle des politischen Bezirks Freiwaldau*, Freiwaldau

Poté co mu v osmi letech matka zemřela, dal otec hochu zapsat na německé gymnázium v Opavě (Troppau), které on však na otcovo přání změnil na reálku a tu v roce 1863 úspěšně ukončil.

V některých Lederových biografiích se objevuje nepřesný údaj o tom, že pokračoval ve studiu na „Bergakademie in Chemnitz (Ungarn).” Nemohlo by se spíše jednat o Banskou akademii v Banské Štiavnici v tehdejší Uhersku, nedaleko od níž se nachází město Kremnica (Kremnitz), které bylo od 15. století centrem celouherského (a později i československého a dnes slovenského) mincovnictví?²

Pak došlo v rodině k události, která Ledera hluboce poznamenala. Jeho otec podlehl našeptávání své nové ženy, synovy macechy, a to vedlo k tomu, že se přestal o synovu budoucnost zajímat a ten se musel dalšího studia vzdát a hledat si zaměstnání, které by mu zajišťovalo obživu. Ale jako tisíce jeho krajanů nepodlehł tehdy lákání výjezdu do Ameriky a zaměřil svou pozornost na málo známé oblasti jiných světadílů - na Afriku, Kavkaz a Mongolsko.

a. Pobyt v severní Africe

V roce 1867 odjel na několik let jako zanícený entomolog do Alžíru a na Saharu, ale na další cestu do vytouženého Timbaktu v Nigeru se mu již nedostávalo peněz. Proto se vrátil domů, usadil se v Paskově poblíž Ostravy (Ostrau) a jako spolupracovník svého přítele Edmunda Reittera (1845 – 1920), známého koleopterologa, se věnoval soukromému studiu entomologie.³

b. Výzkumy na Kavkaze

Vyzbrojen základními odbornými vědomostmi se v roce 1875 vydal k dvouletému pobytu na Kavkaz, na svou první skutečně vědeckou výpravu. Tu oblast v dalších letech procestoval koňmo křížem krážem od Vladikavkazu, kolem Araratu a Azovského moře po Apšeron (dnešní Apšeronsk v Krasnodarském kraji RF). Kavkaz se mu tak zalíbil, že se tam krátce po sňatku v roce 1882 i se svou ženou na šest let až do roku 1888 v německé kolonii Helenendorf (dnešní Gelendžik v Krasnodarském kraji RF) a v Elisabethpolu (dnešní Jelizavetgrjadka v Čerkesské oblasti Ukrajiny) usadili. Tam se Leder ve spolupráci s ředitelem Tifliského (Tbiliského) muzea G. Raddem (1831 – 1903) věnoval rozsáhlým přírodovědným sběrům hmyzu, ale také otázkám geografických, orografických, geologických a hydrologických poměrů. Spolu s G. Raddem, eventuálně s generálem A. V. Komarovem (1830 – 1904) navštívil též přilehlé středoasijské lokality Tekke v Kazachstánu a Ašchabad a Merv (dnešní Mary) v Turkmenistánu. Cílem Lederových cest po Kavkaze a Střední Asii byla

(Frývaldov, dnešní Jeseník), 1904, str. 83-87. - Rudolf Kollibake, Der Forscher Hans Leder aus Jauernig, 1943, strojopis, 7 stran (Sbírka archiválií Státního okresního archivu Jeseník, karton č. 5, inv. č. 133). - Lumír Jisl, Hans Leder, ein vergessener Reisender, *Abhandlungen und Berichte des Staatlichen Museums für Völkerkunde Dresden*, Band 22, Berlin, 1963, str. 25-52 (pro Pojednání a zprávy Městského etnografického muzea v Drážďanech z češtiny přeložila S. Drahorádová-Lvová). - Zd. Brachtl, Rodáci a významné osobnosti na Jesenicku. Javornický rodák Jan Leder, přírodovědec a cestovatel, *JT*, 21 (Historie), 7. června 1995, str. 10 (portrét). - Antonín Lyko, Hans Leder a Robert Latzel, biologové z Javorníku, *II. a III. Svatováclavské Česko-polsko-německé setkání v Jeseníku* (Sborník referátů), Jeseník, 2003, str. 12 (s německým resumé). - (tp), Zajímavá osobnost - Hans Leder (1843-1921). *Měsíční zpravodaj Jeseník*, 3, 2008, str. 32. - Viz též Maria-Katharina Lang, Der Sammler Hans Leder (1843-1921), *Mongolische Ethnographica in Wien*, 2010, str. 14-16. - *Eadem*, Hans Leder Sammlungen in europäischen Museen. *idem*, str. 52-57. - Další literaturu viz v Bibliografii.

² A. Kettner (1904), str. 84; R. Kollibake (1943), strojopis, str. 1; L. Jisl (1963), str. 26, pozn. 2.

³ Viz jeho práci Erster Nachtrag zu Edm. Reitter's [recte: E. Knitters's] Übersicht der Käferfauna von Mähren und Schlesien, *Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brünn*, 10, 1871 (Brünn, 1872), Abt. Abhandlungen, str. 86-139. - Z téhož roku pochází i jeho stručná zpráva o neznámém brouku nalezeném v Oranu, *Beschreibungen neuer Käfer aus Oran*, *Berliner Entomologische Zeitschrift*, 16, 1872, str. 137-139.

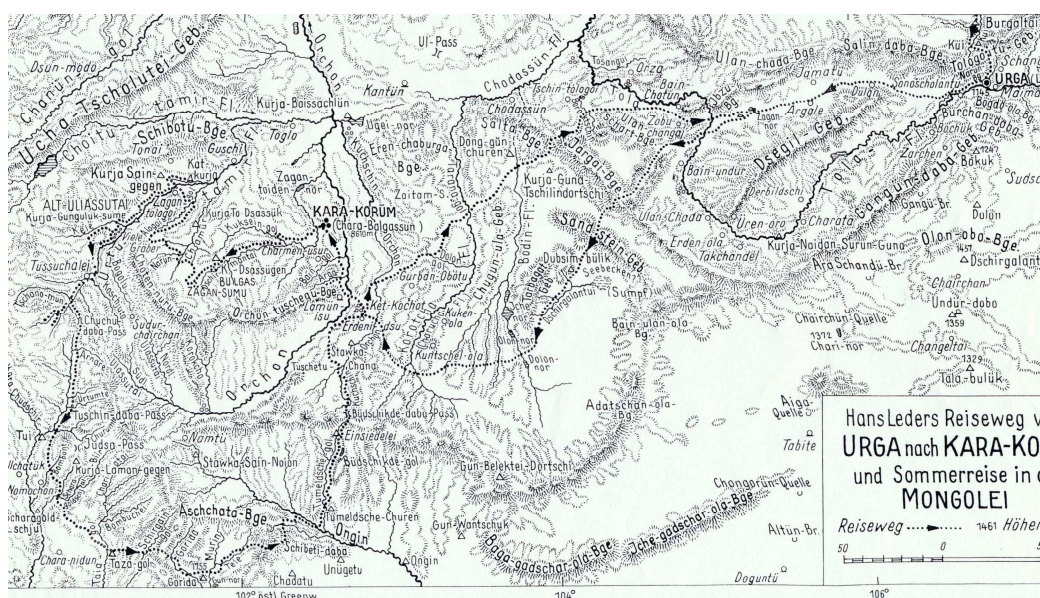
hlavně otázka, které formy živočišného světa - savci, ptactvo atd., jsou tam autochtonní, které cizí a odkud pocházejí.⁴

Na podzim 1888 se vrátil do Rakouska a krátký čas pracoval jako „Privatgelehrte“ v Mödlingu u Vídně na pořádání svých kavkazských entomologických sběrů.

c. Sibiř a Mongolsko

Třetí oblastí, jíž Leder věnoval svůj zájem, byla Sibiř a Mongolsko. Z jeho publikací, korespondence a popisů muzejních sbírek lze usoudit, že svou **první** cestu do Mongolska podnikl v letech 1891-92.⁵ Na základě jeho zásluh o přírodovědný výzkum Kavkazu mu cestu zprostředkoval velkokníže Nikolaj Michajlovič Romanov, předseda Ruské zeměpisné společnosti.⁶ Jejím cílem byl sběr jihosibiřského hmyzu.

Když po několikaměsíčním pobytu v Sajanském pohoří poznal, že tam učiní pouze nemnoho zoologických objevů, rozhodl se k cestě více na jih, do Mongolska. Na tuto trasu vyrazil začátkem února 1891 a po 40denním putování dospěl 1. dubna do Irkutsku. V Sajanském pohoří navštívil také tamní trestaneckou kolonii deportovaných politických vězňů.⁷

Obr. 2 Lederova cesta z Urgy do Karakorumu a letní cestování po Mongolsku

Fig. 2 Leder's trip from Urga to Karakorum and the summer wandering in Mongolia

⁴ Viz jeho stať Über den kaukasischen Isthmus, *Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brünn*, 16 (1877), Brünn, 1878, str. 53-57, tvořící část kapitoly Die Binnenmollusken des Talysch-Gebirge, in: G. Radde, *Die Fauna und Flora des südwestlichen Caspi-Gebietes* (Leipzig, 1886, str. 258-263) a tamtéž na str. 89-235 uveřejněný rozsáhlý příspěvek Die Coleopteren des Talyschgebietes. - Týž, Beitrag zur kaukasischen Käferfauna, *Verhandlungen der k. k. Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien*, 29, 1879, str. 455-488; 30, 1880, str. 501-518. - Týž, Die Coleopteren des Talyschgebietes, in: G. Radde, *Die Fauna und Flora des südwestlichen Caspi-Gebietes*, Leipzig 1886, str. 89-235. - H. Leder und O. Schneider, Beiträge zur Kenntnis der kaukasischen Käferfauna, *Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brünn*, 16, 1877 (Brünn, 1878), Abt. Abhandlungen, str. 3-258, a 17, 1878 (Brünn, 1879), str. 3-104 (totéž jako samostatná publikace, Brünn, 1878).

⁵ Viz jeho Reise von Irkutsk nach Urga in die Mongolei. *Globus*, 64, 1893, str. 319-326, 343-349. - Týž, Besuch von Urga in der Mongolei, *idem*, 66, 1894, str. 49-53, 68-72. - Týž, Entomologische Streitzüge in Sibirien, *Wiener Entomologische Zeitung*, 13, 1894, str. 213-217.

⁶ Velkokníže Nikolaj Michajlovič Romanov (1859-1919), generál carské armády a historik. Zajímal se o lepidopterologii a k tomu cíli podnikl sám expedici do Střední Asie. S Lederem se znali z Tiflisu.

⁷ Krátký přehled o exkurzi do východního Sajanského pohoří v roce 1891 vyšel rusky v Irkutsku v roce 1892 v *Izvestija imp. Russkogo Geografického Obščestva*.

Z Irkutska se přesunul po zamrzlém Bajkalském jezeře do Kjachty na tehdejší rusko-čínské hranici,⁸ kde činil přípravy na další cestu (mj. si najal jednoho Rusa jako tlumočníka mongolské řeči) a 1. května vyrazil do Urgy (dnešní Ulánbátar). Město mělo tehdy podle Lederova odhadu na 15 000 obyvatel, z čehož bylo zhruba 12 000 mnichů.

Z Urgy, kde setrval od 4. do 11. května, se vydal jihozápadním směrem⁹ a po překročení řeky Túl (Tola) a jednoměsíčním karavanním bloudění dorazil ke klášteru Erdenedzú při pravém břehu řeky Orchon. Tento proslulý klášter, zbudovaný v roce 1586,¹⁰ ležel nedaleko od centra Mongolské veleříše Čingischána a jeho nástupců, známého jako Karakorum. Do Urgy se vrátil pravděpodobně v polovině srpna.

Obr. 3 Hlavní vchod do kláštera Erdenedzú

Fig. 3 Main entrance to the monastery Erdeni Dzu

Druhou cestu po Mongolsku vykonal v roce 1899 a **třetí** absolvoval o tři roky později v roce 1902.¹¹ Po krátkém pobytu v Kateřinkách při Opavě (Troppau-Katharein) byl již na své **čtvrté** výpravě do Mongolska, tentokrát vlakem a parníkem přes Bajkalské jezero, kterou uskutečnil v roce 1904. O ní podrobně referuje v knize *Das geheimnisvolle Tibet* (viz níže). O svém **pátém** a posledním pobytu v Mongolsku v roce 1905, kdy se v Gandanu setkal s Jeho Svátostí 13. dalajlamou, vypovídá v X. kapitole svého *Tajuplného Tibetu*.

Od odjezdu z Urgy v roce 1905 až do své smrti dne 19. května 1921 jako 78letý žil trvale ve slezských Kateřinkách.¹² Byl činným nebo dopisujícím členem mnoha učených

⁸ Reisebrief von Herrn Hans Leder aus Kiachta, *Landwirtschaftliche Zeitschrift für Österreich-Schlesien*, 1902, str. 533-534.

⁹ Viz jeho Reise an den oberen Orchon und zu den Ruinen von Karakorum, *Mittheilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft*, Wien, 37, 1894, str. 407-436. - Týž, Eine Sommerreise in der nördlichen Mongolei im Jahre 1892, *Mittheilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft*, 38, Wien, 1895, str. 26-57 a 85-118. - Týž, Im Lande der Lamén [sic]. *Monatsblätter des wissenschaftlichen Club in Wien*, 16, 1895, str. 36-42.

¹⁰ Lumír Jisl, *Mongolei. Kunst und Tradition (Mongolian Journey)*. Prag, 1960, str. 17-18 a 20-27.

¹¹ Dokládají to inventární záznamy vídeňského Národopisného muzea a Lederova zachovalá korespondence. Viz L. Jisl (1963), str. 30-31.

¹² V dopise datovaném "Katharein 12.3.1906" a určeném Museum für Völkerkunde Leipzig píše: "Ich verliess Urga, wo ich zuletzt war, im Mai [1905 - JK]". L. Jisl (1963), str. 31, pozn. 18, a str. 32. - Viz též M.-K. Lang, *Der Sammler Hans Leder (1843-1921)*, str. 16.

společností. Přednášel např. na **Moravě** v Ostravě (Ostrau), Opavě (Troppau), Bruntálu (Freudenthal), Šumperku (Mähr. Schönberg), Vyškově (Wischau), v **Rakousku** ve Vídni a v Linci, v **Německu** v Drážďanech, Lipsku, Wurzenu, Zittau, Pirně, Berlíně, Kottbusu, Prenzlau, Plauen i. Vogtland, Badenu, Halle a. Saale, Karlsruhe, Remscheidu, Gevelsbergu, Metzu a Strasburgu.¹³

V redakcích časopisů vydávaných organizacemi a spolky Naturwissenschaftlicher Verein v **Opavě** a Naturforscher Verein v **Brně**, K.K. Geographische Gesellschaft, K. K. Zoologisch-Botanischen Gesellschaft, K. K. Anthropologische Gesellschaft ve **Vídni**, Deutsche Entomologische Gesellschaft v **Berlíně**, Kaiserl. Gesellschaft der Naturforscher v **Moskvě** a v pojednáních Ruské zeměpisné společnosti (Izvěstija imp. Russkogo Geografičeskogo občestva) v **Irkutsku** aj. mu otiskovali jeho příspěvky.

Jako dárcce se podílel na muzejních sbírkách Grassimuseum v **Lipsku**, Linden-Museum (Staatliches Museum für Völkerkunde) ve **Stuttgartu**, Museum für Völkerkunde ve **Vídni**, Náprstkova muzea v **Praze**, Néprajzi Múzeum v **Budapešti**, Slezského muzea (Schlesisches Landesmuseum, dřívější Kaiser Franz Josef Museum für Kunst und Gewerbe) v **Opavě**, a Völkerkundemuseum der J. & E. von Portheim Stiftung v **Heidelbergu**.

Jeho dary tibetských a mongolských rukopisů a xylografů, roztroušených po různých muzejních knihovnách, a uměleckých artefaktů popsali ve svých katalogových pracích A. Róna-Tas (1956), R. O. Meisezahl (1957), R. M. von Nebesky-Wojkowitz (1958), W. Heissig (1959), S. Hummel (1959), M. Taube (1960), M.- K. Lang (2010) aj.¹⁴

d. Lederovy posmrtné pocty

Lederovy ostatky byly později z Kateřinského hřbitova exhumovány a pietně jeho rodinou uloženy na hlavním opavském hřbitově. Z podnětu Lederova životopisce Lumíra Jisla byl Lederův hrob v roce 1955 městským úřadem prohlášen za čestný.¹⁵ Podle ústního sdělení etnografa a mongolisty Jiřího Šímy autoru těchto řádků v roce 2014 byl Lederův opuštěný hrob později zrušen.

II. DAS GEHEIMNISVOLLE TIBET (1909)

Mezi Lederovými drobnějšími specializovanými přírodovědnými články a statěmi vyniká jeho populární práce *Das geheimnisvolle Tibet*, určená širšímu okruhu čtenářů. Jde o dílo představující přehled náboženských a částečně i sociálních poměrů v Tibetu a Mongolsku na základě odborných pramenů a Lederových osobních poznatků.

Původní knížka ve formátu 21x15 cm čítá VII+110 stran, s obrázky I-X a byla vydána v nakladatelství Th. Grieben's Verlag (L. Fernau) v Lipsku v roce 1909.¹⁶

Její český překlad v mém držení (který se chystám po své smrti odkázat Archivu AV ČR) - neznám kým, kdy a kde vyhotovený - čítá 63 strojopisných normostran A4 a tvoří jej Předmluva (str. 1-2), signovaná „Kateřinky u Opavy, říjen 1909. Hans Leder“ (str. 2), Kapitoly I-XII a Závěr.¹⁷

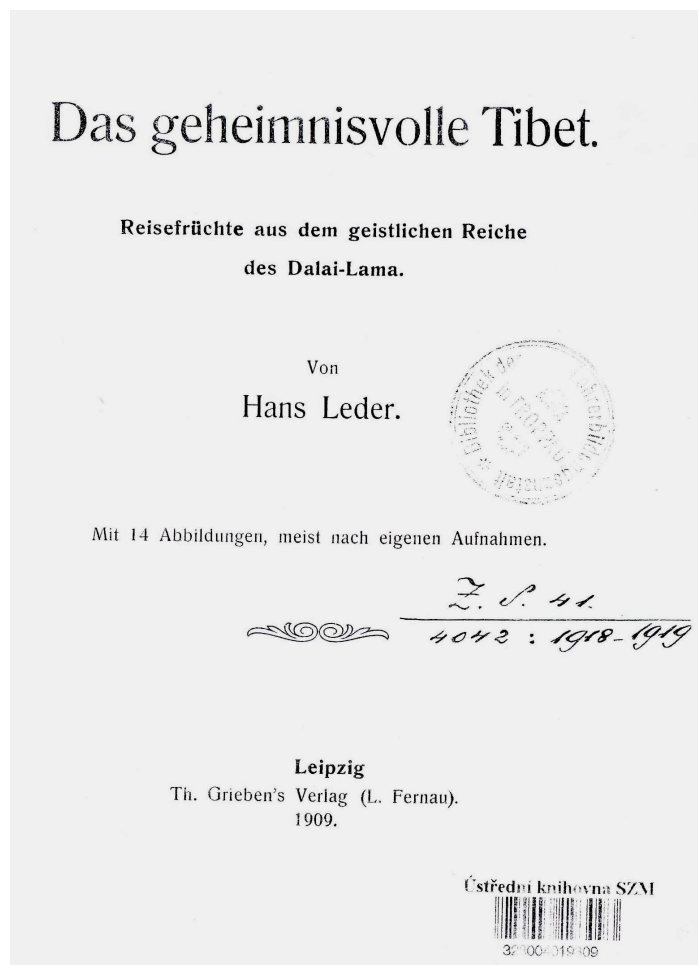
¹³ L. Jisl (1963), str. 33, pozn. 21 a 23.

¹⁴ L. Jisl (1963), str. 50-51 a též oddíl Bibliografie.

¹⁵ L. Jisl (1963), str. 48. - Pokud je mi známo, brněnský etnograf L. Bělka připravuje práci o Jislově životě a písemné pozůstalosti.

¹⁶ *Das geheimnisvolle Tibet. Reisefrüchte aus dem geistlichen Reiche des Dalai-Lama.* Th. Grieben's Verlag (L. Fernau). Leipzig, 1909, VII, 110 str., 13 obr. Podle informací Mgr. Jelínkové z Knihovny AV ČR se dva exempláře této knížky nacházejí v knihovně Slezského muzea v Opavě, z jedné z nichž (sign. B 11827) mi Mgr. Jelínková laskavě zhotovila fotokopii.

¹⁷ U paginování se uvádějí nejdříve strany německého originálu a za lomítkem / následují odpovídající strany českého strojopisného překladu.

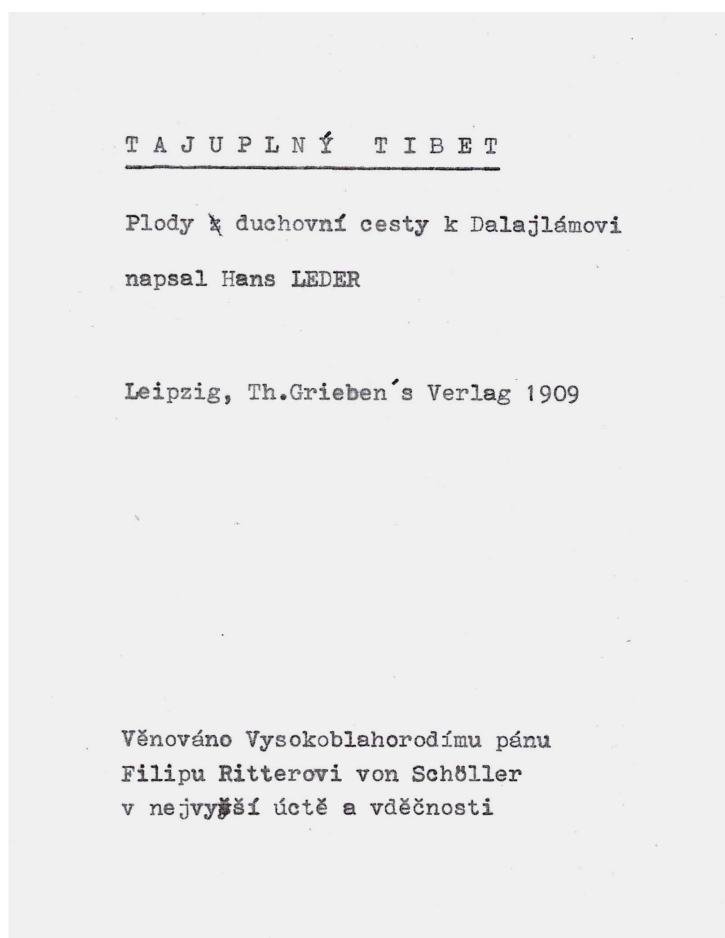
Obr. 4 Titulní list Lederovy knihy *Das gemeinisvolle Tibet* (1909)

Fig. 4 Title-page of Leder's book *Das gemeinisvolle Tibet* (1909)

Práce je věnována „Seiner Hochwohlgeboren Herrn Philipp Ritter von Schöller in grösster Verehrung und Dankbarkeit”.¹⁸ Sám autor o této své práci se vši skromností soudí, že „může být považována snad za svého druhu doplnění starších i novějších zpráv slavného geografa a cestovatele dr. Svena Hedina o Tibetu, ne sice v geografickém, ale v nábožensko- a kulturně historickém ohledu.” Samotný Sven Hedin totiž říká v jednom dopise z 10. října 1907 mimo jiné: 'Jak bych mohl já, který jsem sem přišel, abych studoval zeměpis kraje, najít

¹⁸ "Vysokoblahorodí, pán Filip, rytíř ze Schöllerů" (1835-1892) byl potomek německého obchodnického rodu ze Severního Vestfálska, v roce 1863 povýšený do rytířského stavu. Řídil cukrovarnictví v Čakovicích a několik dalších cukrovarů v Čechách a na Moravě. Jeho starší syn Filip [Josef] (1864-1906) převzal statky Čakovice a Ctěnice a měl tři syny, z nichž nejstarší Filip Alois (1892-1977) vlastnil do konce druhé světové války statek a zámek Račice u Vyškova. Jaký vztah měl Hans Leder k rytíři Filipu ze Schöllerů, se mi nepodařilo zjistit. Že by byl Lederovým mecenášem, kterého podporoval v jeho permanentní finanční nouzi? - O rodu Schöllerů viz Petr Mašek, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Argo, Praha, 2010, str. 246-247. A také Christoph Mentschl, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Band 11. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1999, str. 25-26.

čas a sílu proniknout do mystéria lamaismu... Náboženskou vědu přenechávám odborníkům!.”¹⁹ (str. VII/2)

Obr. 5 Titulní stránka českého překladu Lederova *Tajuplného Tibetu*

Fig. 5 Typewritten page of the Czech translation of Leder's *Tajuplný Tibet*

V **PŘEDMLUVĚ** Hans Leder píše: „Vždycky jsem byl v úzkém kontaktu s obyčejnými lidmi, stejně jako s kněžími a lamy, nižšími i vysokými” (str. V/1). Pokud mluví o nesmírně mnohotvarých, propletených a vše symbolizujících mystériích tibetského náboženství, oceňuje všechno, co o tomto předmětu našel ve dvou v poslední době vydaných pracích Alberta Grünwedela²⁰ a Sarata Čandry Dáse²¹ a co v té věci získal z vlastního pozorování a zkušeností.

¹⁹ V dopise z Garthogu z 10. října 1907. - Sám Leder uveřejnil v roce 1903 stať *Über den Buddhismus in Tibet. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Sitzungsberichte*, XXXIII. Wien, 1903, str. 95-99. Viz též pozn. 28.

²⁰ Albert Grünwedel, *Mythologie du buddhisme au Tibet et en Mongolie*, XXXVII, 247 str., 1 tab., 188 obr. Leipzig, 1900. - Týž, *Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei: Führer durch die lamaistische Sammlung des Fürsten E. Uchtomskij*, Leipzig, 1900, XXXV, 247 str., 1 tab., 188 obr. (reprint Osnabrück, 1970).

²¹ Sarat Chandra Das, *Narratives of a Journey to Lhasa in 1881-82*. Bengal Secretariat Press, Calcutta, 1885, 174+33 str. Jmenovitě ruské vydání této knihy, *Putěšestvije v Tibet* (St. Petersburg, 1904) s cennými poznámkami ruského vydavatele, svědčícími o hlubokém pochopení a správném porozumění duchu lamaismu. - Týž, *Narrative of a Journey round Lake Yamdok (Palti), and in Lhokha, Yarlung and Sakya in 1882*. Bengal

„Můj následující pokus“, praví, „je určen široké vzdělané veřejnosti. Vlastní problém náboženství jsem ještě nechal stranou. Bude záviset na přijetí mojí knížky, zda se k němu později nějakým způsobem vrátím“ (str. VI/1).

Já si vás dovolím nyní provést obsahem všech dvanácti kapitol tohoto pozoruhodného díla, zůstávajícího bohužel mimo okruh zájmu současných badatelů.

V KAPITOLE I, Příjezd dalajlamy do Gandanu (str. 1-8/2-6), píše, že se na podzim 1904 dostal do velkého buddhistického kláštera Dáchüře (Ichchüře), ležícího v údolí řeky Tola (Túl) při cestě z Pekingu přes Kalgan do Kjachty na Sibiři.

Klášter, největší a v Mongolsku nejdůležitější, je sídlem nejvyššího duchovního hodnostáře v celé zemi bogdgegéna čili „vyvýšené svatosti“, považovaného za převtělece Táranáthy Küngaňingpa (1575-1635), historika buddhismu v Indii, tady oficiálně titulovaného džebcün-dampa chutuchtu, „svatý ctihodný převtělenec“.

Součástí klášterního komplexu je i svatyně Gandan, což je vlastně lamaistická teologická fakulta, na níž studuje mnoho mladých lidí, kteří se chtějí stát vyššími kněžskými gelongy.

Klášter Dáchüře pro své nepřerušené spojení se Lhasou a ostatními významnými místy a kláštery tibetského buddhismu se Lederovi jevil jako mimořádně vhodné místo jak obecně pro studium etnografie, tak zejména pro sbírání buddhistických kultovních a uměleckých předmětů.

Lederovy sběry, sestávající z více než 20 000 číslovaných a přesně identifikovaných kusů, se dnes nacházejí v nejvýznamnějších muzeích Německa, Rakouska (tam např. ve vídeňském c.-k. Přírodně-historickém muzeu), Národním muzeu v Budapešti, Národním muzeu v Lipsku, Muzeu obchodního zeměpisu ve Stuttgartu a jinde.

Etnologické muzeum ve Vídni má ve svých sbírkách tibetských rukopisů a xylografů na prvním místě kolekci „Leder“, kterou tvoří osm cenných položek: tři kalendáře, tři rukopisné zlomky *Pradžňápáramitá-sútry*, jeden rukopisný zlomek *Suvarnaprabhásóttama-sútry* a jeden text modliteb a invokací k různým bódhisattvům a jiným tibetským božstvům a svatým místům.²²

V Urze dne 27. listopadu 1904 spatřil Leder 13. dalajlamu, prchajícího před britskou vojenskou expedicí vedenou plukovníkem Younghusbandem, která také skutečně 3. srpna 1904 do Lhasy dorazila. V Gandanu dalajlama zůstal až do podzimu 1905, kdy odtamtud odešel pro příští zimu do kláštera Erdenedzú poblíž rozvalin města Karakorum, ze kterého kdysi následovníci Čingischána (1162-1227) ovládali Asii.

KAPITOLA II, s názvem Novoroční potřeby a jiné (str. 9-24/7-16), je vysloveně národopisného a antropologického obsahu. V ní autor, ubytovaný v ruské kolonii čítající tehdy asi sto rodin, líčí barvitě veřejný i soukromý život v Urze.

Secretariat Press, Calcutta, 1887, II+130 str. - Týž, *Journey to Lhasa and Central Tibet*. Edited by W. W. Rockhill. London, 1904 (první vydání, 1902), XX+285 str., 28 obr., 6 map. (reprint v Bibliotheca Himalayica, Series I, Vol. 1, New Delhi, 1970).

²² Sbírkou Lederových tibetik detailně popsal v roce 1958 René Nebesky-Wojkowitz (rovněž Slezan, Lederův krajan rodem z Velkých Hoštic /Gross Hoschütz/, 29.6.1923 - 9.7.1959) v stati Tibetan Blockprints and Manuscripts in Possession of the Museum of Ethnology in Vienna, *Archiv für Völkerkunde*, Band 13, Wien, 1958, str. 174-209 (zejména str. 174-176, "Collection Leder", 9 položek). - Viz též Lumír Jisl, Sbíрка tibetského umění Slezského musea v Opavě, I. Obrazy (str. 25-31), II. Hliněné reliéfy (str. 48-59), *Časopis Slezského musea*, III. Opava, 1953. - Dále též Maria-Katharina Lang, *Mongolische Ethnographica in Wien. Die Sammlung Hans Leder im Museum für Völkerkunde Wien*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, Band 398, Wien, 2010 (recenze H. Heroldová, v *Annals of the Náprstek Museum* (Prague), 34/2, 2013, str. 83-85).

Začíná oslavami čtyř Nových roků - gregoriánského, o třináct dnů později pravoslavného. Dalších čtrnáct dnů nato pozoroval průběh čínsko-tibetského a po dalších osmi dnech Nového roku mongolského.

Čínský Nový rok vyplněný bez přerušení nejen vzájemnými návštěvami, gratulacemi a předáváním dárků doprovází ohňostroj, rej masek, hostiny a podobně, zatímco veškerý obchod a jiný provoz je po celý měsíc skoro úplně přerušen. Nový rok je ovšem také jediná veřejná slavnost celého roku, který nemá jinak žádné neděle a vlastní svátky.

Počítání času, stanovení půstů, církevních dnů díkůvzdání a, co je u těchto národů zvláště důležité, přesné určování šťastných a nešťastných dnů a hodin k zahájení obchodu, narození dítěte, provedení léčby anebo odvrácení neštěstí při budoucím znovuzrození atd., je mimořádně důležitá a obtížná věc, která je proto svěřována zvláštní kategorii lamů, mistrů kalendáře a astrologie.

Nejzajímavějšími byla pro něj představení s velkým drakem na otevřeném prostranství. Přišlo šest až osm mužů, kteří nesli na vysokých tyčích, dost vzdáleni od sebe, draka vyrobeného z hedvábí a pomalovaného pestrými barvami. Občas se zastavovali a za velkého rámusu provozovali jakýsi tanec, při kterém nosiči draka zvedáním a snižováním svých tyčí, pobíháním pod drakovým tělem a pomocí dalších kumštů vytvářeli podivuhodné pohyby a proplétání, tvořice zdánlivě nerozpleitelné uzly, které však nakonec zase s překvapující snadností rozplétali.

Stejně podrobně líčí autor účast na slavnostních obědech, na různých druzích jídel a nápojů. Jednou se při tom stalo, že nabízená rýže měla takovou chuť, že se dalo usuzovat na její mnohaměsíční skladování ve vlhkém sklepě - byla úplně plesnivá a zkažená. Ale právě tenkrát vysvětlil hostitel, že je pyšný, může-li nám nabídnout tak vynikající druh, jaký se jistě v žádném jiném domě nedá najít a jaký mu všichni souvěrci musí závidět. - To autor komentuje slovy: „*de gustibus non est disputandum*”.

Pro Mongoly je Nový rok mimořádný ještě tím, že si právě toho dne oblékají nové šaty, které pak ovšem celý příští rok musí nosit a který většina z nich dokonce ani v noci už neodloží a nepřevleče!

KAPITOLA III, s názvem Uvedení a vlastní vývoj buddhismu v Tibetu (str. 25-36/17-22), podává historický přehled a rozšíření Buddhovy nauky v Tibetu. Svě informace nepochybně čerpá z Grünwedelovy práce *Mythologie des buddhismus in Tibet und der Mongolei* (viz pozn. 20).

Buddhismus si našel cestu do Tibetu poměrně pozdě, teprve v 7. stol. po Kr., i když byly činěny pokusy o jeho uvedení už mnohem dříve. Nebyly však úspěšné a připomínají je pouze neurčité pověsti.²³

V polovině 7. století panoval v zemi třicátý třetí král Tibetské říše Songcängampo, který pojal za ženy dvě princezny - Číňanku Wen-čcheng z domu císaře Tchaj-cunga (627-649) a Nepálku Bhrkutí, dceru krále Amšubarmana. Obě ženy pocházely ze zemí, v nichž byl buddhismus už dlouho rozšířen. A tak to byl především jejich vliv, který přiměl krále k rozhodnutí poslat svého ministra Thönmi Sambhótu do Indie obstarat pro Tibet písmo, přinést knihy a pozvat buddhistické mnichy, aby v Tibetu „roztočili kolo učení”.

Čínská princezna, jak uvádějí tibetští historikové, seznámila Tibetany s výrobou hliněných nádob a s používáním tkalcovského stavu. Čínští autoři zase připisují jejímu vlivu techniku lisování hroznů, výrobu papíru a tuše, znalost čínského kalendáře a pěstování hedvábníka. Obě manželky se horlivě po celý život podílely na upevňování buddhismu v zemi, proto byly po smrti kanonizovány a vzaty do buddhistického panteonu. Obě jsou považovány za vtělení indického ženského božstva Táry (tibetsky Dolma, „Vysvoboditelka”).

²³ O legendárních počátcích příchodu buddhismu do Tibetu viz v knize Tarthang Tulku, *Starověký Tibet*. Vyšehrad, Praha, 2006, kap. 11, "Šťastné generace", str. 172 ad.

Dnes patří pod jmény Bílé a Zelené Táry (Dolmy) k nejpůvodnějším božstvům lamaistické církve.

Obr. 6 Portrét Zelené Táry na chrámovém praporci (Néprajzi Múzeum, Budapest)

Fig. 6 Portrait of Green Tara on silky banner (Néprajzi Múzeum, Budapest)

Týž Songcängampo opustil svoje staré hlavní město v Jarlungu a vystavěl novou královskou rezidenci na místě dnešní Lhasy, kam přeložil sídlo své vlády, s pozdější Potalou, rezidencí tibetských dalajlamů.

V dalších letech za krále Thisongdeucäna (755-797) byl z Indie povolán velký guru neboli učitel Padmasambhava („Z lotosu zrozený“), aby vykonal dílo obrácení na buddhistickou víru. Tento muž dal náboženství specificky tibetské zaměření, vedoucí nakonec k formě, označované jako lamaismus.

Padmasambhava založil nedaleko k jihovýchodu od Lhasy na levém přítoku řeky Cangpo (v Indii známé jako Brahmaputra) v druhé polovině 8. století první a nejstarší klášter v Tibetu - Samjā.

Brzy poté Padmasambhava Tibet opustil, ponechav jej v opatrování mnichů vychovaných v jeho názorech a zásadách. Za těchto okolností nepřekvapilo, že se za vedení lamů vyskytovaly určité odchylky od zavedených řádů.

Za odpadlického krále Langdarmy (838-842), posledního čtyřicátého druhého panovníka Tibetské říše, byli indiští mistři ze země vypovězeni a domácí mniši byli nuceni zrušit své sliby. Langdarmovo zavraždění rukou fanatického mnicha v masce tanečníka, se

každoročně připomíná ve všech klášterech Tibetu a Mongolska taneční slavností zvanou *čham*, při které se účinkující objevují v maskách strašlivých bůžků, zvířat, koster apod., ale také v kostýmech z doby Langdarmovy.

Obr. 7 Masky a kostýmy při tanci *čham*

Fig. 7 Masks and costumes at the *cham* dance performance

Smrt Langdarmy označuje konec Tibetského království a na jeho místo nastupují různá knížata, která si přivlastnila menší části země. To s sebou neslo také zesílení vlivu klášterů, jejichž opati si rovněž zajišťovali podíl na moci, zatímco současně pokračovala ztráta disciplíny a přibývalo odpadlictví mezi věřícími.

Aby zlepšil tento stav, povolal západotibetský král v roce 1038 do země indického panditu Atišu (982-1054).²⁴ Ten se snažil především vrátit platnost filozofickému učení, jaké bylo hlášáno v prvotních dobách Buddha Gautamy a jeho žáků. Odstraňoval hrubé šamanské omyly a předepisoval mnichům přísná životní pravidla. Z jeho iniciativy vznikla sekta Kadam a za ní další.

V 11. století vystoupil v Tibetu jógin Milaräpa (1040-1123). Tento muž je pozoruhodný tím, že bavil své posluchače pořekadly, podobenstvími nebo bajkami, anebo mluvil přímo v celých básních. Jsou mu připisovány dvě hlavní práce - jednou je prozaická autobiografie *Namthar* a druhou sbírka příběhů ve verších zvaná *Gurbum* neboli „Sto tisíc písní.“²⁵

Protože v autorově době neexistovaly ještě překlady těchto prací, požádal Leder dalajlamu, aby mu poskytl dílo tohoto světce, že je předá jeho jménem císařské dvorní

²⁴ Podrobněji k Atišovi, jeho působení v Tibetu a jeho dílu viz ve stati Josefa Kolmaše, Atišův „Drahocenný růženec bódhisattvy“, *Studia Orientalia Slovaca* (Bratislava), roč. XII, č. 1 (2013), str. 35-54, 1 obr.

²⁵ Milaräpův životopis *Namthar* je v češtině dostupný v knize W. Y. Evans-Wentze, *Milaräpa, velký tibetský jógin*. Canopus, Praha, 1996. - Milaräpův *Gurbum* v českém překladu Josefa Kolmaše je přístupný v knize *Gurbum aneb Sto tisíc písní jógina Milaräpy*. Nakladatelství Academia, Praha, 2009, 639 str. (Edice Orient, sv. 4).

knihovně ve Vídni. Což se také stalo a xylografická vydání Milaräpova *Namtharu* a *Gurbumu* se tam v současné době nacházejí.

KAPITOLA IV je nazvána **Congkhapova reforma** (str. 37-45/23-28). V ní autor nejdříve stručně rekapituluje vývoj a osudy sekty Sakje, ve své době největší a nejvlivnější v celém Tibetu, protože byla privilegována a podporována císařským domem Jüanů (1271-1368), kde dvanáct let za chána Chubilaje působil sakjaský hierarcha Phagpalama Lodögjalcchän (1235-1280). Po jeho návratu do Tibetu byla jeho přičiněním svěřena škola Sakji všechna duchovní a světská moc v zemi.

Nová vládnoucí čínská dynastie Ming (1368-1644) prokazovala více přízně opatům jiných sekt, očekávajíc od nich podporu zvýšení vlivu na Tibet. „V této těžké době,” praví autor, „získalo náboženství zachránce v osobě jednoho lamy, který proti panující zkaženosti vystoupil s energií a štěstím, veden poctivou snahou znovunastolit starou buddhistickou kázeň. Tímto později proslaveným mnichem byl Congkhapa („Muž z Cibulového údolí”) Lozangdagpa (1357-1419), jehož život a dílo se staly opravdovou základnou dnešní církve a který požívá všude úctu srovnatelnou s tou, kterou má sám zakladatel náboženství Buddha Gautama”.²⁶ (str. 39/24)

Po základních údajích z Congkhapova života se autor širěji věnuje legendárnímu klášteru Kumbum v Amdu a nápadné podobnosti mnoha kulturních forem a zařízení mezi římskokatolickou a tibetskou církví, odvolávaje se přitom na pozorování francouzských misionářů Huca a Gabeta, kteří tehdy putovali Asií a navštívili Lhasu.²⁷

Připomíná též dřívější pobyty v Číně benátského kupce Marka Pola (1254-1324), vlámského františkána Viléma Rubruka (Ruysbroeck, zemřel cca. 1270), italského františkána Giovanniho de Montecorvino (1247-1328), v roce 1307 ustanoveného prvním arcibiskupem chánbalickým, a kolonii nestoriánských křesťanů v Karakorumu.

Dodává: „Abychom se vyhnuli možné nesprávné interpretaci a čelili široce rozšířenému omylu, jemuž propadají nejen laici, ale i poučení teologové, se vši vážností nastolující srovnání mezi buddhismem a křesťanstvím a pokoušejí se hledat paralely, musím vysvětlit, že podle mého přesvědčení podobnosti, každým snadno postřehnutelné mezi těmito náboženstvími, zejména však mezi lamaismem a katolictvím, se týkají v zásadě pouze vnějších věcí, přitom katolicismus sloužil lamaismu jako předloha. Jedná se zejména o tyto vnější věci: hierarchická organizace duchovenstva, respektive církve vůbec, bohoslužebné rituály, přesně řízené pústy a církevní slavnosti, rozložení a vnitřní zařízení chrámu, nikdy nechybějící svatozář kolem hlavy nebo celých postav bohů a svatých, používání svěcené vody a kadidelnice a posvátného kouře (zde však ne z pryskyřice, nýbrž ze sušených listů jistého druhu túje), používání svíček a lamp, růžových věnců a zvonů, modlitby, pokání a nekrvavé oběti, slavnostní procesí a průvody a mnohé další” (str. 42-43/26).

Naznačuje také, že čím se tak mimořádně liší učení Buddha Gautamy od křesťanského pojetí, si ponechává na jinou příležitost.²⁸

²⁶ Podrobněji o Congkhapovi viz v kap. IV., „Základ dobrých vlastností” v knize Josefa Kolmaše, *Pojednání o věcech tibetských*. Vyšehrad, Praha, 2013, str. 91-110. - Totéž vyšlo původně ve sv. 18 (2013) sborníku *Fragmenta Ioannea Collecta* (Svatý Jan pod Skalou), str. 49-70.

²⁷ Viz *Cesta do Lhasy, kterou se svým druhem P. Josephem Gabetem v letech 1844 až 1846 vykonal a podle vzpomínek vypsál P. Evariste-Régis Huc, někdejší misionář v říši Čínské*. Mladá fronta, Praha, 1971. Díl II., kap. 3, str. 344 ad. - Totéž, P. Joseph Gabet a P. Evariste-Régis Huc, *Putování Tibetem I. P. 1845-1846*. Argo, Praha, 2002, kap. 3, str. 87 ad.

²⁸ Hans Leder, *Über den Buddhismus in Tibet. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Sitzungsberichte*, XXXIII. Wien, 1903, str. 95-99. - Viz též pozn. 19.

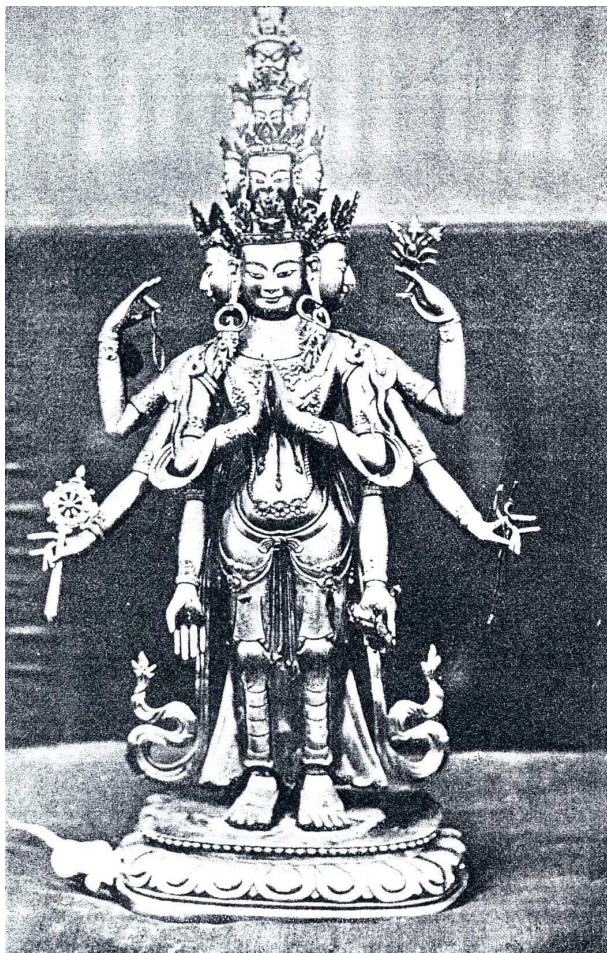
Sekta Kadam, založená Atišou, posloužila Congkhapovi jako základ jeho reformy: zakázal svým žákům co nejpřísněji manželství a tím přispěl k oddělení kléru od laiků; předepsal co nejpřísnější půsty a vlastní bohoslužby; dal pravidla jejich životu; jejich čas mělo vyplňovat svaté učení, modlitby a disputatione.

Reformovaná sekta dostala jméno Gelug neboli škola „Ctnostných“. V roce 1416 byl nedaleko Lhasy založen velkokláster Däpung a krátce nato v roce 1419 klášter Sera. Spolu s Gandänem, založeným samotným Congkhapou již v roce 1409, tvoří tyto tři kláštery, souhrnně zkratkově nazývané Sen-Dä-Ga-sum („Tři - Sera, Däpung a Gandän“), centra nové školy. Gelug, nazývaný podle barvy oděvního roucha jeho duchovenstva sektou „Žlutých čepic“ (Žaser), se nepochybně rychle rozšířil a s pomocí vnějších vlivů získal zanedlouho největší převahu. Dnes k němu patří dalajlamové ve Lhasě a pančhenlamové v Žikace.

KAPITOLA V, s názvem **První hierarcha a dogma božské inkarnace** (str. 46-52/29-32), pojednává o fenoménu převtělování dalajlamů a pančhenlamů.

Prvním Congkhapovým nástupcem ve funkci opata kláštera Gandän byl Gendündub (1391-1474), jeho přímý žák a první představený kláštera Tašilhünpo, kde je také pochován.

Za Gendünduba, jímž se začíná řada tibetských církevních knížat, došlo k mimořádně důležité novince, která jemu a jeho nástupcům zajistila primát v církvi. Touto novinkou bylo zformování dogmatu o nepřetržitém vtělování bódhisattvy Avalókitéšvary, živoucího zjevení nejvyššího patrona Tibetu a církve v lidské podobě na zemi. Jeho mongolsko-tibetské označení *dalajlama* („nekonečně velký lama“) se objevilo později, teď se ho však používá nejobecněji.

Obr. 8 Bódhisattva Avalókitéšvara, ochranné božstvo Tibetu

Fig. 8 Bodhisattva Avalokiteshvara, the patron deity of Tibet

Aby nové dogma srozumitelně vysvětlil, podává autor rozsáhlý výklad fenoménu *buddhů* („moudrý, osvícený, vědoucí“) a konkrétně 1000 buddhů, z kterých je pro přítomnou éru určeno pouze pět, z nichž tři se už v průběhu času objevili a zase odešli (Krakučchanda, Kónakamuni, Kášjapa), čtvrtý, jehož nauka právě světu vládne (Šákjamuni), a poslední, pátý (Maitréja), se objeví v budoucnu. Těmto pěti se říká manušjabuddhové („lidští buddhové“).

Každému z nich náleží jako jeho nebeský odraz tak zvaný dhjáni**buddha** (v pořadí Vairócana, Akšóbhja, Ratnapáni, Amitábha, Amóghasiddhi). Dhjáni**buddhové** ze své nevyčerpatelné moci vyzarují pěti bódhisattvů (Samantabhadra, Vadžrapáni, Ratnapáni, Avalókitéšvara, Vaišrapáni). *Bódhisattvové* („ti, jejichž podstatou je osvícení“) stojí přiměřeně své duchovní dokonalosti bezprostředně za buddhy a jejich úkolem je uskutečňovat božské pokyny buddhů jakožto prostředníci mezi bohem a lidmi a především je jejich povoláním všestranná péče o žijící bytosti. Jsou největšími dobrodinci lidstva a právě tím se v náboženství těší nejvyšší popularitě.

„Tímto způsobem,“ končí autor svůj výklad, „je tedy dočasný dalajlama ztělesněním bódhisattvy Avalókitéšvary a opat z Tašilhünpa, *pančhenlama* („lama velký pandita“), vtělením buddhy Amitábhy. Takovým způsobem si mohou pančhenlamové přisvojovat vyšší hodnost. Ve skutečnosti tomu však tak není a dalajlama požívá výrazně vyšší vážnost, protože bódhisattva žije a působí svou faktickou činností na zemi pro blaho všech bytostí, zatímco pančhenlama co vtělení buddhy setrvává v klidu a nečinnosti a věcmi tohoto světa se přímo netrápí. Kromě toho vykonává dalajlama světskou moc v Tibetu v daleko větším rozsahu než pančhenlama, což přirozeně rovněž přispívá k jeho povýšení“ (str. 51/32).

KAPITOLA VI, s názvem **Titul 'dalajlama'. Předpisy o postavení nových chubilganů** (str. 53-58/33-35).

V této kapitole podává autor výčet některých dalajlamů počínaje druhým Gendüngjamchem (1475-1542), tehdejší představeným kláštera Gandän.

Třetím v pořadí byl Sönamgjamcho (1543-1588), za něhož došlo k používání titulu *dalajlama* (mongolské slovo dalaj, „moře“, odpovídá tibetskému gjamccho) a který se zasloužil o rozšíření buddhismu k Mongolům, v jejichž zemi na pozvání tümedského chana Altana (1542-1582) dvakrát v letech 1578 a 1585 pobýval.

Čtvrtým dalajlamou byl Jöntängjamcho (1589-1617), Altan chanův pravnuček. Za zástupce, kterého Jöntängjamcho po sobě v Mongolsku zanechal, se později vyvinula instituce mongolských převtělenců *chutuchtů* (novomong. *chutagt*). Prvý, komu se dostalo této hodnosti, byl Öndörgegén (1635-1723), důvěrný přítel mandžuského císaře Kchang-si (1662-1722), na jehož dvoře se skoro bez přestávky zdržoval.

Stát se převtělencem *chubilganem* byla pro klášter, v němž sídlil, velká výhoda, neboť to vábilo četné poutníky. Přijetí a potvrzení chubilganů se mělo dít takto: „Jména dětských kandidátů na hodnost chubilgana se zapíše na losy speciálně k tomu účelu připravené, ty se vloží do misky, zavrou do velké zlaté nádoby a vystaví v Tibetu ve velkém chrámu Džókhangu...Tažení losů proběhne v Tibetu za přítomnosti dalajlamy nebo jeho zástupce, ve společenství s tamějším mandžuským místodržícím *ambanem*, a v Pekingu za účasti členů komory Nejvyššího pekingského *chutuchty*...Z uvedeného postupu nejsou vyňati ani dalajlamové ani pančhenlamové...V roce 1793 daroval císař Čchien-lung do Lhasy zlatou urnu *serbum*, které se od té doby při losování používá“ (str. 56-57/34-35).

Obr. 9 Öndörgegén (1635-1723), Néprajzi Múzeum, Budapest

Fig. 9 Öndörgegén (1635-1723), Néprajzi Múzeum, Budapest

KAPITOLA VII, Kněžské království. Počátek vlivu dynastie Mandžů (str. 59-63/33-38).

Dlouhá vláda pátého dalajlamy Ngawang Lozanggjamccha (1617-1682) je pozoruhodná tím, že na něj přešla rovněž světská moc nad Tibetem, k čemuž mu vydatně pomohl v roce 1642 vůdce ojratských Chošúďů chan Gušri (1582-1655), který se země vojensky zmocnil.

Po chanově smrti stanul v čele vojenské okupační správy nad Tibetem jeho syn Dajan (1658-68). Za jeho panování byla v zemi zřízena funkce zemského správce regenta (*desi*), kterým se stal Sanggjägjamccho (1635-1705), údajný dalajlamův syn. Duchovní moc však zůstávala nadále neomezena v rukou dalajlamových.

V roce 1645 byla zahájena stavba dalajlamovy rezidence na hoře Potale, izolovaném příkrém asi sto metrů vysokém skalním hřbetu přibližně půldruha kilometru severozápadně od

obvodu města. Původně se to místo nazývalo Marpori („Červený kopec“) a od 7. století až do doby chana Gušriho sloužilo jako sídlo tibetských králů.²⁹

Pátý dalajlama navštívil v letech 1652-53 v Pekingu prvního mandžuského císaře Šun-č' (1644-1661), čímž navázal první oficiální styky s mandžuskými vládci dynastie Čching v Číně.

Když dalajlama v roce 1682 zemřel, tajil regent jeho smrt po řadu let. Příští šestý dalajlama Cchangjanggjamccho (1683-1706), proslulý nevázaným způsobem života a milostnou poezií,³⁰ byl instalován teprve v roce 1693. Po jeho nedobrovolné smrti v roce 1706 došlo v roce 1716 ke vpádu západomongolského kmene Džúngarů do Lhasy a k jejich dočasné okupaci země. Po třech letech je z Tibetu vytlačili ojratští Mongoli s vydatnou pomocí mandžuských vojsk. Císař Jung-čeng (1763-1735) nařídil Tibetu pravidelné tříleté odvádění tributu a Čína se spokojila s uznáním své formální suzerenity a s výhodami plynoucími ze vzájemného obchodu.

Za sedmého dalajlamy Kalzanggjamccha (1708-1757) vypukla v zemi občanská válka (1727-28), v jejímž závěru byl v Tibetu ustaven úřad císařského místodržícího *ambana*, který pak v zemi přetrval až do pádu dynastie.

Následujících pět dalajlamů - osmý Džampalgjamccho (1758-1804), devátý Lungtoggjamccho (1806-15), desátý Cchulthimgjamccho (1816-37), jedenáctý Khädubgjamccho (1838-56) a dvanáctý Thinlägjamccho (1856-75) - byli vesměs nevýznamné osobnosti.³¹

KAPITOLA VIII, Evropané ve Lhase. Uzavření Tibetu (str. 64-68/38-41). Autor úvodem konstatuje: „Jen velmi řídké jsou zprávy, které jsme získali v průběhu mnoha staletí o Tibetu obecně, o Lhase, hierarchii a církvi zvlášť od evropských cestovatelů“ (str. 64/38).

Pokud je známo, prvním Evropanem, který údajně navštívil Tibet, byl Odorico de Pordenone, česky Oldřich z Furlánska (1286-1331), po otci vojáku Přemysla Otakara II. byl českého původu (proto zván „Bohemus“). V letech 1316-30 vykonal jako papežský vyslanec velkou cestu do Asie. V Číně pobyl celkem tři roky (1322-24). Zpáteční cestou procházel čínským vnitrozemím a dost *možná i přes* Tibet, o němž a jeho hlavním městě Lhase podal Evropanům první zprávy.

Portugalský jezuita Antonio de Andrade (1580-1634) podnikl v letech 1624 a 1625 dvě cesty do západního Tibetu a zanechal o tom cenný popis v knize *Novo Descobrimento do Gram Cathayo, ou Reinos de Tibet* (Lisabon 1626).

Za více informací o Lhase vděčíme rakouskému jezuitovi Johannesu Grueberovi (1623-1680), který navštívil toto město s belgickým spolubratrem Albertem d'Orville (1621-1662) na zpáteční cestě z Pekingu do Evropy. Ve Lhase se zdrželi šest týdnů (od 8. října 1661) a jejich zápisky z cesty včetně Grueberových vyobrazení rozestavěné Potaly se objevily v A. Kircherově *China Illustrata* (Amsterdam 1667).³²

Po Grueberovi navštívili Lhasu v roce 1716 dva jezuité, Ital I. Desideri (1684-1733) a Portugalec E. Freyre. Desideri nám zanechal cenné svědectví o svém pětiletém životě a

²⁹ To potvrzuje rovněž E. Schlagintweit ve své stati Die Könige von Tibet, *Abhandlungen der Königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, I. München, 1866.

³⁰ Milostná poezie 6. dalajlamy vyšla v češtině pod názvem *Černý mrak v bílém* v překladu Josefa Kolmaše a Jany Štroblové (Mladá fronta, Praha, 1976; Scholaforum, Ostrava, 2000; Vyšehrad, Praha, 2005).

³¹ O vztazích Tibetu s císařskou Čínou v celé délce jejich vývoje viz Josef Kolmaš, *Tibet and Imperial China. A Survey of Sino-Tibetan Relations up to the End of the Manchu Dynasty in 1912*. The Australian National University, Centre of Oriental Studies, Canberra, 1967 (Occasional Paper, 7).

³² O Grueberově a d'Orvilleho cestě do Lhasy v roce 1661 viz Josef Kolmaš, První Evropané ve Lhase (1661), *Nový Orient* 27 (1972), čís. 6, str. 180-184. - Týž, První Evropané ve Lhase, *Univerzitní noviny* (Brno) 9 (2002), čís. 4, str. 39-43. - Týž, První Evropané ve Lhase (1661) (Kircherovo resumé Grueberovy cestovní zprávy: Latinský text a český překlad), Brno, 2003, 72 str. - O Kircherově knize viz Josef Kolmaš, *China Illustrata* P. Athanasia Kirchera, S.J. (1667), *Fragmenta Ioannea Collecta* (Svatý Jan pod Skalou) 14, 2011, str. 5-33.

působení ve Lhase pod názvem *Cesta do Tibetu* (česky Odeon, Praha 1976, 2. vydání, Argo, Praha 2001).

V letech 1707-45 působilo ve Lhase několik italských kapucínů, z nichž nám zanechali písemné zprávy o své činnosti Domenico da Fano (1674-1728), Francesco Orazio della Penna di Billi (1680-1745) a Cassiano Beligatti. Jejich poznatky a zkušenosti máme v knize *Alphabetum Tibetanum* (Roma 1762) augustiniána A. A. Giorgiho. V 18. století navštívili Tibet Nizozemec Samuel van de Putte (1690-1745); v letech 1774-75 pobýval v Tašilhünpu anglický obchodník George Bogle (1746-1781) a po něm anglický voják Samuel Turner (1749-1802); další anglický cestovatel a dobrodruh Thomas Manning (1772-1840) strávil ve Lhase několik měsíců v letech 1811-12.

Putování francouzských lazaretů Josepha Gabeta (1808-1853) a Evarista-Régise Huca (1813-1860) je zachyceno v jejich půvabném *Putování Tibetem I. P. 1845-1846* (česky, 1. vydání, Mladá fronta, Praha 1971; 2. vydání, Argo, Praha 2002).

Výpravy slavných ruských výzkumníků v druhé polovině 19. století - G. N. Potanina, N. M. Prževalského, M. V. Pěvcova, V. I. Roborovského a dalších -, jakkoli dobře byly organizované a finančně zajištěné, se k svému cíli do Lhasy nedostaly.³³

KAPITOLA IX, Mé vztahy ke cchänñi-khänpovi a k dalajlamovi (str. 69-76/41-45).

Autor věnuje celou tuto kapitolu osobnosti dalajlamova burjatského rádce Agvana Doržijeva, se kterým se v Urze seznámil, a nečekanému setkání s 13. dalajlamou Thubtängjamcchem (1876-1933), žijícím tehdy v mongolském exilu.

„Začít s vážnými pokusy přiblížit se dalajlamovi bylo možno až v březnu 1905. Ani teď jsem si nesměl dělat velké naděje, protože jsem dobře věděl, jak je těžké pro cizince a nebuddhistu přiblížit se Jeho Svatosti...”

Obrátil jsem se proto písemně ruským dopisem na jeho důvěrníka. Dva dny poté se u mne objevil Doržijevův osobní tajemník Ovše Norzunov, Kalmyk ze Stavropole, fotograf ve službách Ruské zeměpisné společnosti, a předal mi z pověření svého pána velký modrý *khatag*, symbol pozdravu a přátelství, podávaný složený do pruhu a položený přes obě rovnoběžně natažené ruce druhému, který osobně podává své ruce, aniž byl *khatag* uchopen prsty (obvyklá délka *khatagu* kolísá mezi 1,5 a 10 metry a více, šířka však dosahuje sotva půl metru).

Teď je nutno říci několik slov o osobnosti *cchänñi-khänpa* ('opata majícího na starosti církevní věci') Agvana Doržijeva.³⁴

Agvan Doržijev (1849/54/57-1938) se narodil v Zabajkalí z burjatských rodičů jako ruský poddaný a je mu teď asi 60 let. Díky své horlivosti a schopnostem dostal se záhy do vyšší teologické školy v Gandanu, ale už jako dvacetiletý mladík se přidal k mongolské poutnické karavaně a přišel s ní do Lhasy.

Tam se mu podařilo díky mimořádné pílí, talentu a zbožnosti dostat se do kláštera Sera, kde pokračoval ve studiích a dosáhl hodnosti *gelonga* ('mnicha, který složil vyšší řeholní sliby'). Později byl zcela mimořádně vyznamenám tím, že ho povolali za vychovatele, učitele a mluvčího dalajlamy a udělili mu hodnost *khänpa* ('opata'). V této vysoké, odpovědné funkci se dokázal udržet doposud.

³³ Podrobnější údaje k dějinám objevování a poznávání Tibetu viz v knize Josefa Kolmaše, *Země na střeše světa. Z dějin poznávání Tibetu*. Nakladatelství CAD Press, Bratislava, 2011 (Edice Světové duchovní proudy, sv. 80).

³⁴ Životu Agvana Doržijeva a jeho cestám po světě je věnována pramenná rusko-burjatská práce Cymžit P. Purbujevové (vyd.), *Predanije o krugosvetnom putěšestvii ili povestvovanije o žizni Agvana Doržijeva*. Ulan-Ude, 1994, 121 str., 7 obr. (Fond Agvana Doržijeva. Burjatskij Institut obščestvennych nauk SO RAN). - Viz též Inessa Lomakina, *Velikij beglec*. „Dizajn. Informacija. Kartografija“. Moskva, 2001 (zejm. str. 23-35 a pozn. 37).

Obr. 10 Agvan Doržijev

Fig. 10 Agvan Dorjiev

Dvakrát navštívil Evropu. V Livadii a Petrohradě byl přijat Alexandrem III. (1845-94), který jej dekoroval řádem. Zná Berlín, Vídeň, byl v Římě, nejdéle se však zdržel v Paříži, kde dokonce konal buddhistické bohoslužby.

Mé psaní Agvanu Doržijevovi mělo plný úspěch. Sešel jsem se pak s khänpem opakovaně a nabyli jsme jistého stupně důvěry. Představit mne jen tak samotného dalajlamovi bylo nemožné. Padnout však před ním spolu s ostatními návštěvníky a poutníky, toužícími po jeho požehnání, se zdálo zase mně jako profanace anebo nedůstojná komedie. Rozhodl jsem se pro střední cestu - vstoupil jsem sice s věřícími do přijímacího sálu, zůstal jsem však klidně stát.

Že jsem však svým chováním tváří v tvář Veleknězi nevyvolal žádné pohoršení, mi dokázalo jeho pozdější jednání. Protože když jsem byl krátce nato nucen odcestovat a on se o tom doslechl, dal mi prostřednictvím dvou lamů ze své družiny poděkovat a prosil o mou evropskou adresu. Cením si jako upomínky daru nádherného bílého khatagu s vetkanými tibetskými mystickými formullemi (dháraní) a malé do žlutého hedvábí zabalené hliněné sošky Buddy, kterou vlastníma rukama dalajlama zhotovil, což mi lamové vysvětlili jako zcela mimořádné vyznamenání nekonečné duchovní hodnoty.

S Agvanem Doržijevem jsem se pak setkal později na zpáteční cestě ještě jednou, když mne v Kjachtě našel se svým soukromým tajemníkem Ovše Norzunovem, a teprve po více než hodinovém pobytu se se mnou srdečně rozloučil. Při tom mi také řekl, že kvůli

svému otřesenému zdraví má v úmyslu jet přes léto na Kavkaz a v lázních Pjatigorsku se dát dohromady.” (str. 69-76/41-45)

KAPITOLA X, Jak dalajlama vypadá a jak návštěvníky přijímá (str. 77-84/46-50).

V současnosti panující dalajlama je třináctý v řadě tibetských Velekněží. Narodil se 1876 v Dagpu poblíž Lhasy a byl slavnostně uveden na trůn v Potale 31. června 1879. Při tom asistoval osmý pančhenlama Tānpāwangchug *alias* Čhökjidagpa (1855-1882), který mu udělil svěcení. V dalším vývoji se ukázal jako rozhodný odpůrce tibetské podřízenosti Číně.

V letech 1903-04 čelil britské ozbrojené intervenci, uprchl do Mongolska, odtud roku 1908 do Pekingu a před příchodem čínských vojsk do Lhasy vyhledal azyl v Britské Indii.

Za jeho vlády se stal Tibet cílem četných návštěv a pobytů zahraničních cestovatelů a badatelů (např. S. Č. Dás, G. C. Cybikov, Ch. Bell, A. David-Néelová ad.)

O jeho vzezření Leder, který se s dalajlamou viděl v Urze, vypovídá toto:

Obr. 11 Třináctý dalajlama Thubtāngjamccho (1876-1933)

Fig. 11 The Thirteenth Dalai Lama Thub-bstan-rgya-mtsho (1876-1933)

„Je to pěkně vyhlížející útlý muž malé postavy. Barva jeho kůže je bílá a čistá a jenom zblízka lze pozorovat jizvy po prodělaných neštovicích. Jeho černé oči září živostí a duchem, celkově má výraz dobroty a přátelství s lehkým nádechem lstivosti. Horní ret zdobí malý černý knírek, koketně střižený do špiček, hlava je jako u všech mnichů krátce ostříhaná či správněji oholená. S výjimkou sotva postřehnutelné šikmosti jeho očí, která spolu s polohou vousu napovídá, že v jeho žilách koluje převážně čínská krev, vypadá svým oválným obličejem, v protikladu ke kulatým, plně měsícovitým obličejům svého okolí, skoro evropsky.

Nosí běžný mnišský oděv bez jediné ozdoby a šperku, jenomže zhotovený z nejjemnějšího hedvábí a vždy vypadající čistě a neposkvrněně. Jedině výrazná je vysoká čepice či mitra. Vrchním oděvem je široká šerpa, která, hozena přes levé rameno, lehce zahaluje celé tělo, s výjimkou pravého ramene, jež zůstává nahé a volné.” (str. 77-78/46)

Své přijetí u dalajlamy ve Lhase vylíčil indický pandit Sarat Čandra Dás, který navštívil Tibet v roce 1882 z pověření indické vlády. Jeho zprávu ve věrném a úplném překladu podává Leder v závěru kapitoly X.

KAPITOLA XI, Normální a neobvyklá volba dalajlamy (str. 85-93/50-55).

Zde se Leder pouští do sofistikované problematiky vyhledávání, identifikace a uznání převtělence dalajlamy, resp. pančhenlamy.

Vyhledávání a nastolení pravého, správného následníka po smrti nejvyšších hierarchů lamaistické církve se děje za nejpřísnějšího dodržování pravidel obezřetnosti, jen aby nedošlo k omylu.

Zemře-li Velký lama, nepřechází podle názoru lamaistického duchovenstva k jeho reinkarnaci ihned, ale teprve po tříletém a delším období. Posláním vyhledání nového dalajlamy určení lamové se dají do hledání o celé zemi. Chlapec, protože samozřejmě jen o něho může jít, se nesmí narodit alespoň sedmkrát sedm dní, tedy devětačtyřicátý den po smrti předchozího Velekněze.

Musí být zcela zdravý, normálně rostlý a pěkný. Příznivým znamením může být jeho klidné, důstojné chování i pronášení nápadných slov, která by bylo možno vykládat jako souvisejících s úkolem vyhledávající skupiny lamů.

Jiná znamení, naznačující narození božského hochy, jsou ještě tato: - jestliže stromy v bezprostředním sousedství místa narození rozkvetou v době o celé měsíce odlišně od obvyklé doby květu; - jestliže domácí zvířata vrhnou mládě současně nebo v počtu pro ně běžně neobvyklém; - jestliže se náhle uzdraví nevyлéčitelně nemocní, poté co přišli do styku s novou inkarnací.

Nedají-li se taková znamení nebo raději přímo zázrak přes to vše s určitostí u nějakého jedince prokázat, pak když už věc spěchá a trvá příliš dlouho, vezme se dvanáct hochů nejvíce odpovídajících podmínkám a dají se do kláštera, kde je o ně spolu s jejich rodiči pečlivě postaráno, ale zároveň co nejpřísněji dohlíženo na jejich duchovní a charakterové projevy.

Zde se koná výběr tak, že jsou postupně propouštěni ti méně slibní nebo odpovídající, až konečně zbydou jenom tři hoši. Jestliže se ani v posledním okamžiku neprojeví božstvo zázrakem, rozhodne los. Probíhá to takto: - jména tří kandidátů se předloží regentovi k přezkoušení, jsou-li správná; - po obdržení souhlasu předsedající konkláve za přítomnosti regenta, ministrů a ambana zabalí jména soutěžících hochů zapsaná na malých lístcích papíru do kuliček z upražené ječné mouky. Do stejně velkých kuliček se dají lístky se slovy „ano“ a „ne“ a také několik lístků nepopsaných. Všechny kuličky se vloží do zlaté urny *serbum*, která se vystaví na oltáři největší svatyně ve Lhase Džókhang, kde zůstane stát nedotčena po sedm dní.

Osmého dne se shromáždí celé posvátné kolegium s regentem, který je sám vysokým duchovním chutuchtou, a také amban. Pak se koná slavnostní bohoslužba, nato se zatřese urnou a vytáhnou se kuličky. Čí jméno se nejdříve objeví, následováno „ano“, ten je novou inkarnací, označenou samotným božstvem, a je hned slavnostně přiveden. Přichází pak se svými rodiči do chrámového paláce, který obývá až do čtvrtého roku.

Největší výhody ze vstupu svého dítěte mají zpravidla rodiče a další příbuzní. Protože se celá rodina považuje za bohem požehnanou, jsou otec a bratři povýšeni do šlechtického stavu. Matka zůstává obvykle u svého na božstvo povýšeného syna.³⁵

Pak autor líčí nezvyklý příběh volby současného třináctého dalajlamy s pomocí věštce-orákula ze státní věštírny Náchung poblíž velkoklášteřa Dápung.

„Orákul tentokrát kolegiu odpověděl, že nového Čänräziga (Avalókitěšvaru) dokáže najít pouze mnich žijící nejpřísnějším životem a zcela spravedlivě. Aby našli takového

³⁵ Poněkud odlišně líčí proceduru vyhledávání a identifikování dalajlamovského kandidáta současný 14. dalajlama Tändzingjamcho. Viz Josef Kolmaš, *Pojednání o věcech tibetských*, str. 130-158.

mnicha, musel být opět dotazován nejvyšší kouzelník a ten označil představeného Gandänu, lamu známého svou svatostí a hlubokým věděním. Orákul ještě dodal, že nová inkarnace by se měla nacházet někde v blízkosti kraje Kongpo. Uvedený lama šel tedy na území udané orákulem a zůstal tam sedm dní, ponořen do nejhlubšího rozjímání. V noci ze sedmého na osmý den uzřel na křišťálové hladině tiché vody nádherný obraz - viděl chlapce sedícího na kolenou své matky, viděl dům, dvůr, nářadí a všechno, co k tomu patří a jenom si přál o tom všem co nejrychleji informovat vrchnost ve Lhase. Regent a nejvyšší duchovní se odebrali do řečeného kraje, vzali dítě, staré teprve rok, i jeho rodiče a triumfálně je odvedli do chrámového paláce ve Lhase. Od obvyklého losování se upustilo." (str. 91-92/54)

KAPITOLA XII, Správa a sociální poměry v Tibetu (str. 94-105/55-62).

Zde autor shrnuje antropologické zkušenosti ze svého dvouletého pobytu mezi mongolskými lamaisty a poznatky o tibetské společnosti vůbec.

Dalajlama je v první řadě hlava církve, jako světský vládce navenek téměř nevystupuje. To je svěřováno regentovi a ministerské radě.

Regenti (*desi*) se zřizují volbou a tento úřad může zastávat jenom duchovní osoba, nikdy laik. Regent také jmenuje radu ministrů (*kalönů*) a má u sebe osobního sekretáře (*džasagha*), jehož rukama procházejí veškeré spisy, které opatřuje velkou pečetí.

Ministerskou radu tvoří čtyři světské osoby a jedna duchovní. Duchovní osobou je lama ustanovovaný doživotně a mezi kalöny zaujímající první místo. Rada rozhoduje o věcech politických, právních a administrativních.

Ministři nedostávají žádné pevné služné, zato se jim přidělují státní pozemky ve formě statků. Podle libosti vypisují pro sebe výhodné daně a využívají chudých lidí vydaných jim na milost a nemilost. Ke kalönům patří dále početný štáb sekretářů, přednostů kancelářů, písařů atd. Jinými vysokými úředníky jsou *dzongpöni* („náčelníci okresů"), působící ve svých územích jako šéfové občanské a vojenské moci. Ve vojenských věcech jsou dzongpöni podřízeni generálovi nebo ambanovi, jemuž mají předkládat podrobnou roční zprávu o stavu a opatřeních v jednotkách. Dzongpönům je podřízeno mnoho úředníků, jako okresní hejtmani až po posledního vesnického starostu.

Amban (čínsky *pan-š' ta-čchen*) a jeho pomocník (*pang-pan ta-čchen*) velí čínskému (mandžuskému) vojsku v Tibetu, které je udržováno na náklady provincie S'-čchuan, jehož generálnímu guvernérů jsou ambani podřízeni, mají však právo obracet se v jistých případech rovnou do Pekingu. Obvykle sídlí ve Lhase, musí však každoročně jedenkrát projet provincií kvůli inspekci.³⁶

Pravidelná armáda má 6000 mužů, z nichž pouze polovina slouží na frontě. Aktivní vojáci slouží tři roky. Po skončení služby je poslou domů, jsou však povinni znovu narukovat, je-li třeba. Nemají uniformy.

Výzbroj je dosti zastaralá. Stará křesadlová puška s opěrnou vidlicí, bez níž se nedá střílet, a při tom se musí klečet, je parádní kousek jejich výzbroje. Mnozí se spokojují s lukem a šípy, dlouhým kopím a dokonce ještě s prakem. V roce 1904 ukořistili Angličané u jezera Jamdogccho transport přehajících Tibeťanů s mnoha zbraněmi, mezi nimiž byly mimo jiné ruské berdany, winchestrovky, martiny, sniderovky, mausery i revolvery.

Kromě toho existuje v případě nouze něco jako domobrana. Do ní musí každá rodina postavit plně ozbrojeného muže a vlastníci pozemků jednoho nebo více mužů podle velikosti usedlosti.

Sociální poměry v Tibetu jsou svérázné. Hlavní příjmy získává vláda z rodinné a pozemkové daně. První se odvádí zpravidla v penězích, druhá v naturáliích. Daleko největší

³⁶ Podrobněji o postavení a funkcích ambanů ve Lhase viz v práci Josefa Kolmaše, *The Ambans and Assistant Ambans of Tibet (A Chronological Study)*, *Archív orientální, Supplementa VII* (1994), 86 str.

díl veškeré plodné a obdělávané půdy vlastní stát, respektive dalajlama, největší kláštery a vysoká šlechta.

Sedláci jsou nevolníky, jejich rodiny však spočívají většinou na základě polyandrie, tj. jedna žena, provdaná do rodiny za nejstaršího z bratrů, je také ženou všech ostatních, v téměř rodinném svazku žijících bratří.

V pohlavních vztazích panuje v Tibetu vůbec velká volnost. Proto v důsledku celibátu velkého množství mnichů se řada žen nemůže nikdy provdat. Požívají tedy nejen velké samostatnosti ve všech domácích věcech, ale i naprosté svobody v jiném jednání. Nikdo v tom nevidí nic zvláštního, co by se mělo tajit. Děti svobodné matky nejsou pro ženu žádnou hanbou.

Nejzranitelnější místo tibetského sociálního zřízení je právní ochrana. Ta je privilegiem a vydatným zdrojem příjmu nejvyšších úředníků, ministrů, dzongpönů. Kdo zaplatí nejvíc, je v právu.

Trestní právo spočívá na mimořádné přísnosti a krutosti, skřípec vynutí přiznání z vinného i nevinného. Hrozný trest za těžká provinění spočívá v tom, že se zločinec zadržuje do díry v zemi nebo jeskyni a nechá se mu jen malý otvor pro vzduch a podávání potravy. Déle než nejvýše dva roky nedokáže ani nejrobustnější člověk taková muka vydržet.

Trest smrti se provádí tak, že se odsouzený zašije do kůže a vhodí do nejbližší řeky (současný dalajlama trest smrti úplně odstranil).

Členění společnosti: v čele stojí, pokud jde o moc, vážnost a bohatství, duchovenstvo. Následují příslušníci starých šlechtických rodů, statkáři, majetní měšťané nebo vlastníci půdy, úředníci, zaměstnanci, sluhové, chudí, žebráci a tuláci. Za nejnižší, ještě pod žebráky, se však kupodivu považují řezníci, polní nádeníci, kováři a klenotníci.

Stejně jako při narození a svatbě, existují i při nemoci a smrti mnohé předpisy a zvyky. Obecně se věnuje tělu velmi málo piety, pozemský díl člověka je ve velmi malé úctě. Existuje mnoho různých druhů pohřbů, jejichž použití je určováno v každém případě lamy-astrology.³⁷ Tak musí být mrtvola pohřbena pod zem, do vzduchu, v ohni, ve vodě atd. Koneckonců však vedou všechny tyto pohřební postupy k tomu, že mrtvola není pohřbena, ani spálena, ani jinak pochována, ale pokaždé vysazena ve stepi, v horách, nebo na nějakém odlehlém místě, volně, bez rakve, nejvýše trochu zahalena a přenechána hladu psů a divé zvěře.

Výjimka se činí pouze pro chubilgany a jiné vysoké duchovní, obzvlášť mají-li pověst svatých. Jejich smrtelné tělo se obvykle opravdu spálí na vysoké hranici dřeva. Mrtvoly dalajlamy, pančhenlamy a nejvyšších chutuchtů se však balzamují a ukládají do jednotlivě zhotovených hrobek, subrganů, resp. *čhörtenu* (kultovní stavba, zpravidla zděná, v půdorysu čtvercová, přecházející pyramidovitě v kupoli a zakončená emblémy slunce a měsíce), nebo i do chrámových hrobek.

Ve Lhase je teď ještě jeden zvláštní zvyk, který se jinde nevidí. Za jistý poplatek se na dvou k tomu určených místech za přítomnosti lamů, odříkávajících modlitby a provádějících obřad, těla zesnulých rozsekají na velké kamenné desce posvěceným mečem na malé kousky, které se házejí už čekajícím dravým ptákům. Dokonce mozek s kostmi hlavy se rozdrtí mezi kameny na kaši, s níž se naloží stejně. Co ještě zůstane, dostanou četní psi. Podle názoru věřících nejde při tom o nic jiného, než o akt a vyjádření nejvyšší lásky a soucitu vůči spřízněným bytostem. Proto platí pro zemřelého za mimořádně dobré znamení, bude-li jeho

³⁷ K pohřbívání a mumifikování v Tibetu viz Josef Kolmaš, Mumifikování po tibetsku. *Universitní noviny* (Brno), roč. 4, čís. 12, 31.12.1997, str. 32-34. - Týž, Mumifikování po tibetsku. Phabongkchapův xylograf, *Vesmír* 80, čís. 2, 2001, str. 75-81. - Týž, *Smrt a pohřbívání u Tibeťanů*. Nadace Universitas Masarykiana. Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, Brno, 2003, str. 9-58 (Panoráma biologické a sociokulturní antropologie, sv. 12).

tělo zakrátko lačně pohlceno, zatímco opak naplňuje jeho pozůstalé a přátele starostmi a uvádí v zármutek.

Zmínění ptáci nejsou supi, ale menší, i když velmi statní, mimořádně žraví dravci. Jejich zoologické jméno je *Circus spilonotus Kaup.*, stepní luňák. Mně se stali tito inteligentní drží lupiči se svým sytým, sympatickým křikem na mých často tak nudných toulkách v liduprázdných, pustých, hlubokých stepích Vnitřní Asie milými přáteli a průvodci, že jsem dokonce tehdy, když se jim tu a tam podařilo ukrást z našeho kotle maso, nikdy nestrpěl, aby je moji lidé stříleli, což by při jejich nebojácném přiblížení a ustavičném kroužení kolem tábora bylo velice snadné. Ležely-li nějak předměty, poživatelné nebo ne, kolem na zemi, dalo se každý okamžik čekat, že jeden nebo druhý z těchto okřídlených loupeživých rytířů proletí těsně kolem hlavy neslyšitelným letem a dřív, než se člověk ohlédne, už se vznáší s uloupeným předmětem v drápech vysoko ve vzduchu. Potom začali uchvácenou kořist ve vzduchu žrát a když to bylo něco nepoživatelného, nechali ji zase spadnout.

Často jsem přihlížel jejich lovu a obdivoval jejich inteligenci a smělost. S menšími zvířaty, jako je častý druh sysla, byli snadno hotovi. Odvažovali se však i na větší sviště. Pak ale jednali jako praví uličníci, vždy několik dohromady, a postupovali podle zcela plánovitě rozdělených rolí. Nejdřív se drželi v jisté vzdálenosti, ale bojácný a opatrný, ale trochu hloupý sysel, jsa si jist, vzdálil se na 20 až 30 kroků od své podzemní stavby, aby se napásl. V tom okamžiku tu byli jako přičarovaní, jeden nebo dva obsadili vchody, aby ubohému zvířeti odřízli útek, zatímco ostatní napadli oběť, unavili ji stálými útoky a konečně přemohli.

ZÁVĚREM (str. 106-107/62-63).

Anglická expedice do Lhasy v roce 1903-04 ukázala, jak je za dnešních tibetských poměrů relativně snadné vtáhnout do země a případně tam diktovat svou vůli.

Zajímavá je obchodně politická stránka otázky, a zde vidíme, že Číňané mají důvod k ostražitosti, nechtějí-li zakrátko celý obchod s Tibetem ztratit. Velký, dokonce zdaleka největší díl všeho zboží, které odebírá Tibet z Číny, může mu být dodáván cestou přes Kalkatu a drahou až skoro na tibetskou hranici. Všechno tohle zboží může být i při současných nedostatečných cestách dodáno do Lhasy ve třech týdnech, a po dobrých, tj. relativně dobrých cestách, dokonce za 14 dnů.

A to je pořádný rozdíl proti dosavadní cestě zboží z Číny! Tibetská vláda posílá každý rok dvě, také tři karavany do Číny, aby provedla nákupy pro své vlastní potřeby. Až do Siningu, nejbližšího většího čínského města, to trvá čtyři měsíce, a Peking leží dokonce ve vzdálenosti 9-10 měsíců od Lhasy. Přitom musí karavany doprovázet oddíl 500 vojáků, protože už v Tibetu procházejí krajinami, jejichž obyvatelé dnes stejně jako dřív jsou pouze lupiči, schopní dát se dohromady až do tlup o 300 jezdcích k provedení větších akcí. Toto nebezpečí na cestě mezi Indií a Lhasou zcela odpadá.

BIBLIOGRAFIE

(řazeno chronologicky)

a. Lederovy práce

- Leder, H.** (1871/1872): Erster Nachtrag zu Edm. Reitter's Übersicht der Käferfauna von Mähren und Schlesien. *Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brünn*, 10, 1871 (Brünn, 1872), Abt. Abhandlungen, str. 86-139.
- Leder, H.** (1872): Beschreibungen neuer Käfer aus Oran. *Berliner Entomologische Zeitschrift*, 16, 1872, str. 137-139.
- Leder, H.** (1877): Über den kaukasischen Isthmus. *Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brünn*, 16, 1877 (Brünn, 1878), str. 53-57.
- Leder, H. - Schneider, O.** (1877/1878): Beiträge zur Kenntnis der kaukasischen Käferfauna. *Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brünn*, 16, 1877 (Brünn, 1878), Abt. Abhandlungen, str. 3-258; 17, 1878 (Brünn, 1879), str. 3-104. (Pod stejným názvem rovněž jako samostatná publikace, Brünn, 1878).
- Leder, H.** (1879/1880): Beitrag zur kaukasischen Käferfauna. *Verhandlungen der k. k. Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien*, 29, 1879, str. 455-488; 30, 1880, str. 501-518.
- Leder, H.** (1880): Eine Excursion in die Berge von Talysch 1880. *Entomologische Nachrichten* (Putbus), 6, 1880, str. 213-217, 221-224, 232-235.
- Leder, H.** (1884): Höhlen im Kaukasus. *Deutsche Touristen-Zeitung*, Frankfurt a. M., 1884.
- Leder, H.** (1886): Die Coleopteren des Talyschgebietes. In: G. Radde, *Die Fauna und Flora des südwestlichen Caspi-Gebietes*. Leipzig, 1886, str. 89-235.
- Leder, H.** (1886): (Část kapitoly „Die Binnenmollusken des Talysch-Gebietes“). In: G. Radde, *l. c.*, 1886, str. 258-263.
- Leder, H.** (1892): Kurze Übersicht über eine Excursion in das östliche Sajan-Gebirge i. J. 1891. *Izvěstija imp. Russkogo Geografičeskogo Obščestva*, Irkutsk, 1892 (rusky).
- Leder, H.** (1893): Reise von Irkutsk nach Urga in die Mongolei. *Globus*, 64, 1893, str. 319-326, 343-349.
- Leder, H.** (1894): Entomologische Streifzüge in Sibirien. *Wiener Entomologische Zeitung*, 13, 1894, str. 213-227.
- Leder, H.** (1894): Besuch von Urga in der Mongolei. *Globus*, 66, 1894, str. 49-53, 68-72.
- Leder, H.** (1894): Wald, Wild und Jagd in Sibirien. *Zentralblatt für das gesamte Forstwesen*, Wien, 1894.
- Leder, H.** (1894): Reise an den oberen Orchon und zu den Ruinen von Karakorum. *Mittheilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft*, 37, Wien, 1894, str. 407-436.
- Leder, H.** (1895): Eine Sommerreise in der nördlichen Mongolei im Jahre 1892. *Mittheilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft*, 38, Wien, 1895, str. 26-57, 85-118.
- Leder, H.** (1895): Im Lande der Lamén [corr. Lamas]. *Monatsblätter wissenschaftlichen Club in Wien*, 16, 1895, str. 36-42.
- Leder, H.** (1895): Über alte Grabstätten in Sibirien und der Mongolei. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, 25, 1895, str. 9-16.
- Leder, H.** (1902): Reisebrief von Herrn Hans Leder aus Kiachta. *Landwirtschaftliche Zeitschrift für Österreich-Schlesien* 1902, str. 533-534.
- Leder, H.** (1903): Über den Buddhismus in Tibet. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Sitzungsberichte*, XXXIII. Wien, 1903, str. 95-99.
- Leder, H.** (1909): *Das geheimnisvolle Tibet. Reisefrüchte aus dem geistlichen Reiche des Dalai-Lama*. Th. Grieben's Verlag (L. Fernau). Leipzig, 1909.
- Leder, H.** (bez data): *Tajuplný Tibet. Plody duchovní cesty k Dalajlámovi*. Bez překladatele, vydavatele, místa a roku vydání. 63 volných strojopisných stran A4.

b. Práce o Hansi Lederovi a jiná relevantní literatura

- Anon.** (1890 nebo 1899): Flugblatt mit Angebot von Leders Vorträgen.
- Kettner, A.** (1904): *Ehrenhalle des politischen Bezirkes Freiwaldau. Eine Sammlung von Biographien. Hans Leder, Naturforscher und Reisender.* Verlag von A. Blažek, Freiwaldau, 1904, str. 83-87.
- Anon.** (1907): Zuwachs der kaiserlichen Kunstsammlungen im Jahre 1906. *Kunst und Kunsthandwerk*, 10, 1907, str. 250-260.
- Anon.** (1908): Verzeichnis der in den Jahren 1906 und 1907 erworbenen Sammlungen. *Jahrb. Museum f. Völkerkunde Leipzig*, 2, 1908, str. 15-22.
- Braun, E. W.** (1908): *Das Kaiser Franz Josef-Museum für Kunst und Gewerbe in Troppau (Schlesisches Landesmuseum) und seine Sammlungen 1883-1908.* Troppau, 1908.
- Anon.** (1911): Flugblatt zur Propagierung von Leders Vorträgen in der Wintersaison 1911/12. Troppau, (1911).
- Wenzelides, O.** (1922): Heimatgeschichte. Das Geistesleben unserer Heimat. *Troppau*, 1922, str. 133-135.
- Köhler, K.** (1925): Forschungsreisender Hans Leder. Gedenkrede, gehalten in der Sitzung des Naturwissenschaftlichen Vereins in Troppau am 14. Juni 1921. In: *Festschrift des Naturwissenschaftlichen Vereins in Troppau, hg. aus Anlass des 30jährigen Bestandes des Vereins.* Troppau, 1925, str. 47-52.
- Adam, J.** (1927): Ein Schlesier - Entdecker der Residenz des Dschingis-Khan. *Sudeten-Rundschau*, 5, No. 264 (16.11.1927).
- non.** (1930): *Festschrift zur Feier des 300jährigen Bestandes des Deutschen Staatsgymnasiums in Troppau.* Troppau, 1930, str. 80-81.
- Bleichsteiner, R.** (1937): *Die Gelbe Kirche.* Wien, 1937.
- Wenzenlides, O.** (1941): *Das Altvater-Beskiden-Land und seine geistige Leistung für das deutsche Volk.* Troppau, 1941, str. 65.
- Kollibake, R.** (1943): Der Forscher Hans Leder aus Jauernig. Sbíрка archivální Státního okresního archívu Jeseník, karton č. 5, inv. č. 13 (strojopis, 2 + 3 listy).
- Hummel, S.** (1951): Eine lamaistische Seidenstickerei im Museum für Völkerkunde Leipzig. *Jahrbuch Museum für Völkerkunde Leipzig*, 10, 1951, str. 59-61.
- Hummel, S.** (1952/53): Die lamaistische Tempelfahnen und ihre Beziehung zum Yoga. *Tribus*, 2-3, 1952-53, str. 239-253.
- Jisl, L.** (1953): Sbíрка tibetského umění Slezského musea v Opavě, I. Obrazy (str. 25-31), II. Hliněné reliéfy (str. 48-59). *Časopis Slezského musea v Opavě*, 3, 1953, str. 25-31, 48-59.
- Róna-Tas, A.** (1956): Tally-stick and Divination-dice in the Iconography of Lha-mo. *Acta Orientalia Hung.*, 6, 1956, str. 163-179.
- Meiszahl, R. O.** (1957): Die tibetischen Handschriften und Drucke des Linden-Museums in Stuttgart. *Tribus*, 7, 1957, str. 1-166.
- von Nebesky-Wojkowitz, R. M.** (1958): Tibetan Blockprints and Manuscripts in possession of the Museum of Ethnology in Vienna. *Archiv für Völkerkunde*, 13, 1958, str. 179-209.
- Hummel, S.** (1959): Die lamaistischen Miniaturen im Linden-Museum. *Tribus*, 8, 1959, str. 15-37.
- Heissig, W.** (1959): Mongolisches Schrifttum im Linden-Museum. *Tribus*, 8, 1959, str. 39-56.
- Hummel, S.** (1959): Die lamaistischen Miniaturen im Linden-Museum. *Tribus*, 8, 1959, str. 15-37.
- Jisl, L.** (1960): *Mongolei. Kunst und Tradition (Mongolian Journey).* Prag, 1960.
- Taube, M.** (1960): Verzeichnis der Tibetica des Leipziger Völkerkundemuseums. *Jahrb. Museum f. Völkerkunde Leipzig*, 17, 1960, str. 94-139.
- Jisl, L.** (1961): Small Monuments. Lamaistic Clay Offerings from Mongolia. *New Orient Bimonthly*, 2, 1961, str. 88-89.
- Hummel, S.** (1962): Die lamaistischen Kultplastiken im Linden-Museum. *Tribus*, 11, 1962, str. 15-68.
- Jisl, L.** (1963): Hans Leder, ein vergessener Reisender. *Abhandlungen und Berichte des Staatlichen Museums für Völkerkunde Dresden*, 22, 1963, str. 25-52.
- Tucci, G. & Heissig, W.** (1970): *Die Religionen Tibets und der Mongolei.* Kohlhammer, Stuttgart, 1970.

- Grünwedel, A.** (1900, 1970): *Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei. Führer durch die lamaistische Sammlung des Fürsten E. Uchtomskij*. Otto Zeller Verlag, Osnabrück, 1970 (přetisk vydání z roku 1900).
- de Nebesky-Wojkowitz, R.** (1975): *Oracles and Demons of Tibet*. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, Austria, 1975.
- Tsultem, N.** (1987): *Mongolian Arts and Crafts*. Ulan Bator, 1987.
- Jackson, D. P.** (1988): *Tibetan Thangka Painting: Methods and Materials*. Serindia Publ., London, 1988.
- Heissig, W. & Müller, C.** (1989, vyd.): *Die Mongolen*. Pinguin Verl., Innsbruck; Umschau Verl., Frankfurt a. M., 1989.
- Thubden Jigme Norbu** (překl., ed., 1990): *Agvan Dorjiev*. 1990.
- Purbujeva, C. P.** (1994): *Predanije o krugosvetnom putěšestvii ili povestvovanije o žizni Agvana Doržijeva*. Ulan-Ude, 1994 (Fond Agvana Doržijeva. Burjatskij Institut obščestvennych nauk SO RAN).
- Berger, P. & Bartholomew, T.** (1995): *Mongolia. The Legacy of Chinggis Khan*. London - San Francisco, 1995.
- Brachtl, Z.** (1995): Javornický rodák Jan Leder, přírodovědec a cestovatel. *JT* 21 (7. června 1995), str. 10, 1 portrét.
- Lang, M.-K.** (1998): Ein Schmuckstück aus der Mongolei-Sammlung des Museums für Völkerkunde Wien als Ausgangspunkt sozio-kultureller Zusammenhänge. Diplomarbeit, Univ. Wien, 1998.
- Anon.** (1999): *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Band 11. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1999.
- Brauen, M. & Wilson, M.** (2000): *Deities of Tibetan Buddhism*. Wisdom Publ., 2000.
- Lomakina, I.** (2001): *Velikij beglec*. "Dizajn. Informacija. Kartografija". Moskva, 2001.
- Beer, R.** (2003): *Die Symbole des tibetischen Buddhismus*. Diederichs, München, 2003.
- Lyko, A.** (2003): Hans Leder a Robert Latzel, biologové z Javorníku. *II. a III. Svatováclavské Česko-polsko-německé setkání v Jeseníku (Sborník referátů)*, Jeseník, 2003, str. 12 (+ německé resumé).
- Vinkovics, J.** (2003): Folk Religion as Reflected in Mongolian Objects. In: B. Kelény (ed.), *Demons and Protectors. Folk Religion in Tibetan and Mongolian Buddhism*. Budapest, 2003, str. 79-89.
- Kelény, B.** (2003, ed.): *Demons and Protectors. Folk Religion in Tibetan and Mongolian Buddhism*. Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Art, Budapest, 2003.
- Lang, M.-K.** (2006): From insects to *burchans*. Hans Leder's perception of Mongolia in the late 19th and early 20th century. In: D. Tumurtogoo (ed.), *The Image of Mongolia in European and Asian Travel Literature*. National University of Mongolia, Ulaanbaatar, 2006, str. 43-50.
- (tp)** (2008): Zajímavá osobnost - Hans Leder (1843-1921). *Měsíčník zpravodaj Jeseník* 3, 2008, str. 32.
- Lang, M.-K.** (2009-2010): Scharfen Blickers. Die Sammlungen des Forschungsreisenden Hans Leder mit einem Exkurs über den Tsam-Tanz in der Mongolei. *Archiv für Völkerkunde* 59-60 (2009-2010), str. 125-143.
- Mašek, P.** (2010): *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Argo, Praha, 2010, str. 246-247.
- Lang, M.-K.** (2010): *Mongolische Ethnographica in Wien. Die Sammlung Hans Leder im Museum für Völkerkunde Wien*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften, 398. Band. Wien, 2010. - Recenze H. Heroldová, *Annals of the Náprstek Museum*, 34/2, Praha, 2013, str. 83-86.
- Lang, M.-K.** (2010): Der Sammler Hans Leder (1843-1921). In: M.-K. Lang, *Mongolische Ethnographica in Wien* (2010), str. 14-16, 1 portrét.
- Lang, M.-K.** (2010): Hans Leders Sammlungen in europäischen Museen. In: M.-K. Lang, *Mongolische Ethnographica in Wien* (2010), str. 52-57.
- Lang, M.-K. - Bauer, S.** (vyd., 2013): *The Mongolian Collections - Retracing Hans Leder*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2013, 137 str. a 64 str. příl.